

Mario Grčević

Fakultet hrvatskih studija

Odsjek za kroatologiju

Borongajska cesta 83d, HR-10000 Zagreb

mgrcevic@fhs.unizg.hr

POVIJESNI OPSEG LEKSIKA SUVREMENOGA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA – PERSPEKTIVE HRVATSKE LEKSIKOGRAFIJE

U članku se istražuje u kojoj je mjeri leksik hrvatske književnosti XIX. stoljeća uključen u suvremene rječnike hrvatskoga jezika. U tu se svrhu analiziraju glosariji slabo poznatih riječi iz četiriju knjiga niza *Pet stoljeća hrvatske književnosti* s djelima Augusta Šenoe, Josipa Eugena Tomića i drugih hrvatskih književnika XIX. stoljeća. Zastupljenost pojedinih leksema iz glosarija provjerava se u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika. U obzir se uzima *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića iz 2003., *Rječnik hrvatskoga jezika* iz 2000. koji je izišao pod uredništvom Jure Šonje u izdanju Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, *Hrvatski enciklopedijski rječnik* iz 2002. koji je okosnica popularnoga mrežnoga *Hrvatskoga jezičnoga portala* i *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (VRH), koji je izišao 2015. u nakladi Školske knjige.

Dolazi se do zaključka da suvremeni rječnici hrvatskoga jezika ne obuhvaćaju ili ne obuhvaćaju u dovoljnoj mjeri leksik hrvatske književnosti XIX. stoljeća pisane hrvatskim književnim jezikom štokavske stilizacije. Budući da povijest suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika nedvojbeno obuhvaća XIX. stoljeće, pred hrvatskom leksikografijom nalazi se zadatak izraditi rječnik hrvatskoga jezika u kojem se sustavno uzima u obzir leksik hrvatske književnosti XIX. stoljeća i u kojem ne će biti umjetnih i nepotrebnih brana pred riječima koje su izvorno kajkavske ili čakavske, a koje u kroatistici zbog utjecaja novoštokavskoga purizma vukovskoga tipa još uvijek nisu srušene. Na kraju članka izražava se prijedlog da se izradba takva rječnika uvrsti u *Nacionalni plan hrvatske jezične politike* koji će donijeti Vlada Republike Hrvatske na prijedlog Vijeća za hrvatski jezik koje je osnovano silom *Zakona o hrvatskom jeziku* (NN 14/2024).

Uvod

U raspravi o početku suvremenoga hrvatskoga književnoga / standardnoga jezika Dalibor Brozović zastupao je tezu da ga treba sagledavati sredinom XVIII. stoljeća, a Stjepan Babić krajem XV. stoljeća ili najzad početkom XVII. stoljeća. Babić se pri tom služio pojmom *suvremeni književni jezik* i nije prihvaćao pojam *standardni jezik* ili *standard*, a Brozović umjesto njih nije prihvaćao pojam *književni jezik* (Grčević 2024, Grčević 1997:130–141). Za obojicu je neupitno, pa tako i za hrvatsku filologiju općenito, da hrvatski književnojezični izričaj štokavske stilizacije XIX. stoljeća čini sastavni dio hrvatskoga književnoga (standardnoga) jezika. Ta spoznaja ne bi smjela biti samo teorijska, nego bi trebala imati i praktične posljedice u kroatističkim opisima hrvatskoga književnoga jezika. To znači da bi leksik hrvatske književnosti XIX. stoljeća, barem onaj iz književnosti pisane književnim jezikom štokavske stilizacije, morao biti primjereno i odmjerenom uključen u suvremene rječnike hrvatskoga jezika. Da bismo provjerili je li tako, poslužili smo se četirima knjigama iz niza *Pet stoljeća hrvatske književnosti* s djelima Augusta Šenoe, Josipa Eugena Tomića, Franje Markovića, Lavoslava Vukelića, Andrije Palmovića i Rikarda Jorgovanića. Na kraju svake od tih knjiga nalazi se popis manje poznatih riječi koje smo analizirali s obzirom na njihovu zastupljenost u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika. Koristili smo se *Velikom rječnikom hrvatskoga jezika* Vladimira Anića iz 42003., *Rječnikom hrvatskoga jezika* iz 2000. koji je izišao pod uredništvom Jure Šonje u izdanju Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža; *Hrvatskim enciklopedijskim rječnikom* iz 2002. koji je okosnica popularnoga mrežnoga *Hrvatskoga jezičnoga portala*. U obzir smo uzeli i *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, tzv. VRH, koji je izišao 2015. u nakladi Školske knjige. Konzultirali smo i druge jednojezične rječnike koje ćemo poslije spomenuti i koji su također navedeni u popisu literature.

Leksik XIX. stoljeća u suvremenim rječnicima

U suvremenoj hrvatskoj leksikografiji uočljiva je određena otvorenost prema leksiku koji je bio specifičan za jezik pisan u skladu s načelima zagrebačke filološke škole. Primjerice, nekoć učestali veznik *akoprem* ('premda', 'iako', 'makar') navodi se kao arhaizam u *Velikom Aniću*, u *Enciklopedijskom rječniku* i na *Hrvatskom jezičnom portalu*. Naši suvremeni rječnici, izuzev rječnika Leksikografskoga zavoda i VRH-a, bilježe i pridjev *sredobježan* 'centrifugalan' s podatkom da je zastarjelica. Uzgred, pridjev *sredobježan* rječnici donose s kratkosilaznim naglaskom na prvom *e*, a Mateši-

ćev odostražni (srpskohrvatski) rječnik bilježi ga s kratkouzlaznim naglaskom na *o*. Suvremeni rječnici hrvatskoga jezika bilježe i imenicu *kaputaš* kao “zastarjelu”, a koja označava osobu koja nije gola ni bosa i koja nema razumijevanja za život i probleme sirotinje. Takvi primjeri govore da je suvremena hrvatska leksikografija (barem njezin dio) u nekoj mjeri otvorena prema leksiku hrvatske književnosti specifičnom za XIX. stoljeće, no mnogo više primjera pokazuje da se njegovo uključivanje ne provodi dovoljno sustavno i da je zapravo zbog više razloga nedostatno.

Iako suvremena leksikografija bilježi imenicu *kaputaš*, a također i imenicu *surka*, ne bilježi imenicu *surkaš* koja se također upotrebljavala u književnosti XIX. stoljeća. Naši suvremeni rječnici nemaju ni imenice *ljetnik* koja se svojedobno često upotrebljavala u značenju *ljetnikovac*. Imenice *hvojka*, za koju se u *Pet stoljeća...* navodi da je zastarjela i da znači ‘grančica’, nema ni jedan suvremeni hrvatski rječnik. No, među tvorbenim primjerima navodi ju Stjepan Babić u svojoj *Tvorbi riječi*, i to s dugosilaznim naglaskom i podatkom da je riječ o pjesničkom deminutivu i hipokoristiku (Babić 2002:283). Ona se s istim naglaskom bilježi i u Benešićevu rječniku, s podatkom da je to »dem. od *hvoja*«. Prema Benešićevu rječniku *hvoja* znači ‘grana’, a *hvojka* ‘grančica’. Imenica *hvoja* nalazi se za razliku od imenice *hvojka* u većinih suvremenih rječnika, sa značenjem ‘mladica na drvu’, ‘grančica’. No ako je *hvoja* grančica, a ne grana, onda *hvojka* nije umanjena, nego hipokoristik. Imenica *hvoja* u VRH-u je zabilježena s kratkosi-laznim naglaskom, a u Anićevim rječnicima i u *Enciklopedijskom rječniku* s dugouzlaznim naglaskom, onako kako ju bilježi i Benešić. Takvih akcentoloških nedoumica naši suvremeni rječnici nemaju s imenicom *pištola*, jer ju ne bilježe. Ne bilježe ju iako se stoljećima nadregionalno upotrebljavala za imenovanje crkvenih poslanica, sve do XIX. stoljeća. Naši suvremeni rječnici nemaju ni natuknice *ves*, iako ju dokumentiraju u toponimima kao što je *Nova ves* u Zagrebu. Za razliku od leksema *ves* neki rječnici imaju natuknicu *vas* ‘selo’ kao regionalizam i arhaizam. No zašto nemaju oblik *ves*? Vjerojatno samo zato što je riječ o kajkavizmu. To je vjerojatno razlog zbog kojega nemaju ni glagola *dišati*, prez. *dišim*, u značenju ‘mirisati’, a koji se nalazi u Benešićevu rječniku. Suvremeni rječnici nemaju ni kajkavskoga glagola (za)*noriti* ((za)roniti’), iz kojega je izvedena imenica *norac* (ptica, ‘gnjurac’) koju bilježi Benešić. S druge strane, VRH ima za razliku od drugih suvremenih hrvatskih rječnika imenicu *kmica*, no bez napomene da bi to bio kajkavizam, regionalizam ili arhaizam. Tu imenicu ne bilježi ni Benešić, no bilježi ju Pero Budmani u *Akademijinu rječniku* (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*) kao natuknicu s uputnicom. Pod natuknicom *tmica* kaže

se za oblik *kmica* (u *Akademijinu rječniku*) da je kajkavski. Međutim, strogo gledano nije riječ isključivo o kajkavizmu jer prema Rudolfu Strohalu predstavlja i osobinu riječkoga govora u XIX. stoljeću (Strohal 1883:13) (u koji je možda ušla iz obližnjih goranskih kajkavskih govora).

U suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika izostavljen je bez prepoznatljivih razloga (pa bili oni i neopravdani) niz riječi koje se rabe u jeziku hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Jedna je takva riječ imenica *ličje*, zbirna imenica prema *liko*. Naši suvremeni rječnici bilježe imenicu *liko*, koja označava 'vlakna unutarnjega dijela kore drveta', no nemaju zbirne imenice *ličje*. Oni nemaju ni imenice *vrtac*, koja označava 'mali vrt', 'vrtić'; nemaju ni imenice *kupac*, koja označava 'mali kup', tj. hrpicu. Imenica *starost* u našim suvremenim rječnicima znači samo 'staračko doba' i ono što je svojstveno tomu dobu, no u hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća ta riječ znači i 'briga', 'skrb', u skladu s glagolskom imenicom *staranje* koja je uobičajena i u današnjici.

Daljnje riječi kojih u našim suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika nema ili nema u značenju u kojima se rabe u XIX. stoljeću jesu npr. *dosta-ti* ('dobiti'), *drijemak* ('sredstvo za uspavljivanje'), *drugoč* ('drugi put'), *dvaš* ('dvaput', 'dvostruko'), *gladilo* ('glačilo'), *gledno* ('naočito'), *kobiti* ('predosjećati nesreću i time kao izazivati zlu kob'), *kopnica* ('mjesto na kojem je okopnio snijeg'), *korabljar* ('lađar', 'brodar'), *kovaran* ('zloban', 'podmu-kao', 'izdajnički'), *kučati* ('težiti', 'stremiti'), *lit* ('šira', 'slatko vino', 'mošt'), *ložđe* ('lozje', 'trsje'), *ložište* ('ležaj', 'krevet', 'postelja'), *ljubac* ('poljubac'), *ljutav* ('ljutina', 'bijes'), *poldan* ('podne'), *ribište* ('mrijestilište', 'gojilište riba'), *rodnica* ('rodna zemlja', 'tlo pogodno za obradu'), *sebarstvo* ('gru-bost', 'nedostojnost', 'ropstvo'), *skrknuti se* ('zgusnuti se'), *spomenak* ('razgovor'), *zabiti* ('zaboraviti'), *zden*, *zdeno* ('hladan', 'hladno'), *zlogode* ('nepo-goda', 'nesreća').

Zaključak

Suvremeni rječnici hrvatskoga jezika ne obuhvaćaju ili ne obuhvaćaju u dovoljnoj mjeri leksik hrvatske književnosti XIX. stoljeća pisane hrvatskim književnim jezikom štokavske stilizacije. Budući da suvremeni hrvatski književni (standardni) jezik počinje prije XIX. stoljeća, pred hrvatskom leksikografijom nalazi se zadatak izraditi rječnik hrvatskoga jezika s pomoću kojega se može čitati hrvatska književnost XIX. stoljeća. Ovdje provedena analiza pokazuje da se mnoge riječi koje su bile u uporabi u XIX. stoljeću ne nalaze ili primjereno ne navode čak ni u *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika: od Preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića (usp. Schubert 2025), što je dodatan razlog zbog kojega će trebati pristupiti izradbi novoga suvremeno koncipirana rječnika hrvatskoga jezika koji će obuhvatiti leksičko blago hrvatske književnosti XIX. i XX. stoljeća. Treba očekivati da će se ta potreba uočiti i uvažiti i u Nacionalnom planu hrvatske jezične politike koji će donijeti Vlada Republike Hrvatske na prijedlog Vijeća za hrvatski jezik koje je osnovano silom *Zakona o hrvatskom jeziku* (NN 14/2024). Vrijeme je da se pri tom u hrvatskoj leksikografiji napokon uklone umjetne i nepotrebne brane pred riječima koje su izvorno kajkavske ili čakavske, a koje su uspostavljene zbog utjecaja novoštokavskoga purizma vukovskoga tipa i želje da se stvori zajednička “srpskohrvatska” leksička baza.

Literatura

- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Grčević, Mario. 1997. *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag. (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte: Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest 8, ur. Elisabeth von Erdmann-Pandžić).
- Grčević, Mario. 2025. Prinos Stjepana Babića raspravi o postanku hrvatskoga književnoga / standardnoga jezika. *Čuvár hrvatskoga jezika – Zbornik u čast Stjepanu Babiću*. Ur. Grčević, Mario. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 249–272.
- Schubert, Bojana. 2025. Koje je pisce Benešić najviše volio? O korpusu Benešićeva rječnika. *Između Save i Dunava. Zbornik radova sa skupa Jubilarani XX. Dani Julija Benešića*. Ur. Anica Bilić, Ivana Filipović Petrović, Jadranka Gvozdanović, Marijana Jukić, Anja Nikolić-Hoyt, Dušan-Vladislav Paždjerski, Bojana Schubert, Dinko Šokčević. Zagreb: HAZU – Muzej grada Iloka, 137–174.
- Strohal, Rudolf. 1883. Osebine današnjega riečkoga narječja. *Izvjeshće kraljevske velike gimnazije na Rieci koncem školske godine 1882/83*. U Zagrebu. Tiskara "Narodnih novinah", 5–79.

Vrela

- Marković, Franjo; Lavoslav Vukelić, Andrija Palmović, Rikard Jorgovanić. 1970. *Izabrana djela*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora. (Pet stoljeća hrvatske književnosti).
- Tomić, Josip Eugen. 1970. *Opančareve kći. Zmaj od Bosne. Melita*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora. (Pet stoljeća hrvatske književnosti).
- Šenoa, August. 1964. *Članci i feljtoni, pjesme, pripovijesti*, I. Zagreb: Matica hrvatska, Zora. (Pet stoljeća hrvatske književnosti).
- Šenoa, August. 1964. *Zlatarovo zlato, Čuvaj se senjske ruke*, III. Zagreb: Matica hrvatska, Zora. (Pet stoljeća hrvatske književnosti).

Rječnici

- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Ur. Jojić, Ljiljana. Zagreb: Novi Liber.
- Benešić, Julije. 1985.–. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika: od preporoda do I. G. Kovačića*. Zagreb: JAZU/HAZU (Globus Zagreb).

- Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2002. Ur. Jojić, Ljiljana; Ranko Matasović. Zagreb: Novi Liber.
- Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/>.
- Matešić, Josip. 1965.–1967. *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*. Wiesbaden.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1880.–1976. 23 knjige. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnost.
- Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Šonje, Jure (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (VRH). 2015. Ur. Jojić, Ljiljana, et al. Zagreb: Školska knjiga.

Historische Reichweite des Wortschatzes der modernen kroatischen Literatursprache – Perspektiven der kroatischen Lexikographie

Zusammenfassung

Im Artikel wird untersucht, inwieweit der Wortschatz der kroatischen Literatur des 19. Jahrhunderts in den modernen Wörterbüchern der kroatischen Sprache vertreten ist. Zu diesem Zweck werden die Glossarien von wenig bekannten Wörtern aus vier Büchern der Reihe "Fünf Jahrhunderte kroatischer Literatur" mit Werken von August Šenoa, Josip Eugen Tomić und anderen kroatischen Schriftstellern des 19. Jahrhunderts analysiert.

Es wird zu dem Schluss gekommen, dass die modernen kroatischen Wörterbücher den spezifischen Wortschatz der kroatischen Literatur des 19. Jahrhunderts entweder nicht umfassen oder nur unzureichend berücksichtigen. Da die Geschichte der modernen kroatischen Literatursprache (Standardsprache) eindeutig das 19. Jahrhundert umfasst, steht die kroatische Lexikographie vor der Aufgabe, ein Wörterbuch der kroatischen Sprache zu erstellen, das den Wortschatz der kroatischen Literatur des 19. Jahrhunderts systematisch zur Kenntnis nimmt. Am Ende des Artikels wird der Vorschlag gemacht, die Erstellung eines solchen Wörterbuchs im Nationalen Plan für die kroatische Sprachpolitik vorzusehen, den die Regierung der Republik Kroatien auf Vorschlag des Rates für die kroatische Sprache verabschieden wird. Der Rat für die kroatische Sprache wurde gemäß dem Gesetz über die kroatische Sprache (NN 14/2024) gegründet.

Ključne riječi: Suvremena hrvatska leksikografija, leksik, hrvatska književnost 19. stoljeća, hrvatska jezična politika, Vijeće za hrvatski jezik, Zakon o hrvatskom jeziku

Schlüsselwörter: Moderne kroatische Lexikographie, Wortschatz, kroatische Literatur des 19. Jahrhunderts, kroatische Sprachpolitik, Rat für die kroatische Sprache, Gesetz über die kroatische Sprache.